

POLOŽAJ LOKALNIH MEDIJA U SOCIJALISTIČKOJ HRVATSKOJ KAO KONTEKST RAZVOJA GLASA PODRAVINE¹

THE POSITION OF LOCAL MEDIA IN SOCIALIST CROATIA AS A CONTEXT FOR THE DEVELOPMENT OF GLAS PODRAVINE

Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ

Odjel za komunikologiju, medije i novinarstvo
Sveučilište Sjever
Trg Žarka Dolinara, 48 000 Koprivnica
e-mail: mnajbar@unin.hr

Primljeno / Received: 9. 9. 2020.

Prihvaćeno / Accepted: 1. 12. 2020.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC:

316.774(497.5)“1945/1990”(091)

070(497.525Podravina)“1945/1990”(091)

SAŽETAK

U tekstu je prikazan razvoj lokalnih medija u socijalističkoj Hrvatskoj od Drugoga svjetskog rata do 1980-ih s posebnim naglaskom na položaj lokalnih medija u zreloj fazi samoupravnog socijalizma. Pregledno su predstavljene promjene uvjeta djelovanja lokalnih medija u pojedinim fazama njihova razvoja, a onda na temelju objavljenih rezultata istraživanja provedenih u to vrijeme u Jugoslavenskom institutu za novinarstvo i analizâ koje se nalaze u arhivskoj građi Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske i Jugoslavije prikazan je njihov položaj u 1960-ima i 1970-ima. Istaknuti su neki primjeri vezani uz konkretne lokalne listove u Hrvatskoj, posebno koprivnički Glas Podravine, čime se daje opsežan kontekst razvoja toga lista kao jednog od primjera lokalnih medija.

Nakon prvog razdoblja neposredno nakon rata, kada su se lokalni mediji razvijali usporeno, tijekom 1950-ih došlo je do ubrzanog razvoja s pojavom cijelog niza novih naslova lokalnih listova. Taj se razvoj nastavio u 1960-ima, popraćen pokušajem da se i u ideološkom i u teorijskom smislu lokalni mediji uklope u sustav samoupravnog socijalizma, u kojem mediji dobivaju iznimno važnu funkciju. Analiza položaja lokalnih medija pokazuje da je stvarnost bila vrlo daleka od teorije, a lokalni mediji suočavali su se permanentno s velikim problemima, prvenstveno zbog svoje financijske neisplativosti, odnosno nereguliranog sustava financiranja.

Ključne riječi: lokalni mediji, samoupravni socijalizam, Narodna/Socijalistička Republika Hrvatska, *Glas Podravine*

Keywords: local media, self-governing socialism, People's/Socialist Republic of Croatia, *Glas Podravine*

Povijest medija i novinarstva je značajan element cjelokupne slike društva u svakom razdoblju. To je svakako bio slučaj i u vrijeme socijalističke Hrvatske i Jugoslavije. Socijalistički/komunistički režimi generalno su posvećivali medijima značajnu pažnju tretirajući ih kao polugu svoje moći, a to se dakako odnosilo i na lokalne medije, koji su ipak imali u cijelom sustavu donekle poseban karakter. Kao i u slučaju drugih područja života, i kad su u pitanju mediji u socijalističkoj Hrvatskoj i Jugoslaviji, uvjeti njihova djelovanja, primjenjivana zakonska rješenja kao i praksa mijenjali su se tijekom razdoblja od 1945. do 1990.

¹ Ovaj je rad financirala Hrvatska zaklada za znanost projektom HRZZ IP-01-2018-5394.

Obrada ove teme nezaobilazan je uvod u detaljno istraživanje položaja medija u pojedinim lokalnim zajednicama u razdoblju kasnog socijalizma, što je fokus moga istraživanja u okviru znanstvenog projekta *Mikrostrukture jugoslavenskog socijalizma: Hrvatska 1970-1990.*, a koji financira Hrvatska zaklada za znanost. U projektu se istraživanje fokusira posebno na dva konkretna slučaja: Koprivnicu i Karlovac. Važno je rekonstruirati i prezentirati presjek povijesti lokalnih medija u socijalističkoj Hrvatskoj tijekom cijelog razdoblja njezina postojanja s naglaskom na kontinuitete i promjene njihova položaja i okvira djelovanja, kako bi se analiza pojedinih listova i medija generalno mogla sagledati cjelovito i uklopiti u odgovarajući kontekst.

Uvid u postojeća istraživanja omogućuje prepoznavanje osnovnih faza razvoja lokalnog tiska u socijalističkoj Hrvatskoj, koje su dakako ovisile o ukupnom kretanju političke i društvene situacije: 1) 1944-1945. – »izlazak iz ilegale«; 2) 1946-1949. – teški počeci; 3) od 1950. – val pokretanja lokalnih listova; 4) 1960-e i 1970-e – razvoj lokalnog tiska u zreloj fazi samoupravnog socijalizma; 5) 1980-e – kriza sustava. U ovom ću se tekstu prvenstveno pozabaviti situacijom lokalnog tiska u zreloj fazi samoupravnog socijalizma, s obzirom na razdoblje koje predstavlja primarni interes planiranog većeg istraživanja. Položaj medija u razdoblju neposredno nakon završetka Drugoga svjetskog rata detaljno sam obradila u sklopu ranijih istraživanja.²

POČECI LOKALNOG TISKA POSLIJE DRUGOGA SVJETSKOG RATA

Godina 1945., a na nekim područjima 1944., jednako kao 1941., prijelomne su za povijest medija u Hrvatskoj što je naravno vezano uz promjene političkih režima. Građanski listovi praktički su nestali 1941. nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske (dalje NDH). Samo su neki manji, uglavnom lokalni naslovi nastavili s izlaženjem, ali samo zbog toga što su u potpunosti prihvatili politiku ustaških režima. Svi su se mediji koji su legalno izlazili na teritoriju NDH nalazili pod pomnom kontrolom ustaških vlasti služeći kao oruđe ustaške propagande. U ilegali i na tzv. oslobođenom teritoriju, dakle na područjima pod kontrolom partizanske vojske izlazile su pak novine vezane uz Narodnooslobodilački pokret (dalje NOP), kontrolu na kojima je čvrstom rukom držala Komunistička partija Jugoslavije (dalje KPJ).

U završnim mjesecima rata, do svibnja 1945. Komunistička partija Jugoslavije preuzela je vlast i u vrlo kratkom roku uspostavila monopol nad medijima (u to vrijeme radi se prvenstveno o novinama, jedini novi mediji jest radio). Medijski krajolik Hrvatske u tom smislu činili su naslovi pokrenuti u vrijeme Narodnooslobodilačke borbe (dalje NOB) s glavnim republičkim dnevnikom *Vjesnikom* u Zagrebu i regionalnim novinama: *Slobodnom Dalmacijom*, *Glasom Slavonije*, *Glasom Istre* (koji kao dnevnik izlazi tek od 1969. godine), *Primorskim glasnikom/Novim listom* te *La Voce del Popolo* (listom namijenjenim pripadnicima talijanske manjine); pored toga u Zagrebu je izlazio *Narodni list*, koji jedini nije imao svoga izravnog prethodnika u vrijeme rata.³

Politički uvjeti davali su komunističkim vlastima gotovo neograničene mogućnosti djelovanja na polju medija, a sve se događalo u ozračju političkog pritiska, pa i progona političkih protivnika. Ipak, u prvim godinama poslije završetka Drugoga svjetskog rata komunističkim je vlastima nedostajalo kapaciteta, prvenstveno u smislu kadrova, kako bi širile mrežu novinskih izdanja. Lokalni listovi pojavljuju se samo u nekim rijetkim slučajevima odmah nakon završetka rata, primjerice *Varaždinske vijesti*, čiji se prvi brojevi pojavljuju još u svibnju 1945.⁴

Nemogućnost uspostavljanja efikasne kontrole nad medijima opetovano je izazivala izraze nezadovoljstva u vrhu partije. Agitprop, u čijoj se nadležnosti nalazilo upravljanje tim područjem, nije bio u stanju u potpunosti kontrolirati situaciju, prvenstveno kada su u pitanju izdanja izvan političkog sredi-

² Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ, Agitprop među novinarima. Uspostava komunističke vlasti i nadzor nad medijima, u: *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*, ur. Igor Duda, Srednja Europa – Sveučilište J. Dobrile, Zagreb-Pula, 2017, str. 177-200.

³ M. NAJBAR-AGIČIĆ, Agitprop među novinarima..., str. 177-183.

⁴ Magdalena NAJBAR-AGIČIĆ – Martina KONJEVIĆ MOŽANIĆ, *Varaždinske vijesti* od 1945. do 1990. godine, *Podravina*, vol. XVII, br. 34 (2018), str. 171-186.

šta, odnosno u provincijskim mjestima gdje njegove strukture postoje samo »na papiru«. ⁵ Sam se rad Agitpropa susretao s kritikama Politbira CK KPH, a situacija u provinciji – izgleda – povremeno je uistinu izmicala kontroli. Zbog toga javljale su se kritike i dolazilo je do ukidanja listova (koji u to vrijeme u formalnom smislu jesu bili izdanja Narodne fronte). Da se vratimo na primjer *Varaždinskih vijesti*: u njihovom slučaju dolazi do prekida izlaženja od kraja 1946., a nastavlja se tijekom 1947., pri čemu redovito tek od jeseni iste godine. ⁶ Pritom, Varaždin je ipak jedan od većih lokalnih centara. U većini manjih provincijskih središta u to vrijeme nema lokalnih novinskih izdanja.

U ovom prvom razdoblju karakteristična su obilježja medijske scene nesigurnost i sumnjičavost vlasti te krutost partijske linije. Sustav kontrole funkcionirao je prvenstveno preko prisutnosti »ljudi Agitpropa« u redakcijama. U provinciji nije bilo kadrova od povjerenja, a istovremeno i dovoljno sposobnih za provođenje partijske linije u tisku. Komunikacije nisu dobro funkcionirale. Kao putokaz kako treba pisati koristili su se uglavnom partijski, pa i ostali republički listovi, te savezni partijski dnevnik *Borba*. ⁷

1950-E I POKRETANJE NOVIH LISTOVA

Promjena, a i novi veliki val pokretanja lokalnih listova (uglavnom tjednika) započeo je početkom 1950-ih godina. Bilo je to vezano uz labavljenje režima, što je kao tendencija bilo prisutno u cijeloj Jugoslaviji. Na razini cijele države od 70 lokalnih listova, koji su djelovali u Jugoslaviji polovicom 1960-ih, dvadeset je bilo pokrenuto između 1946. i 1950., poslije 1960. samo 13, a ostali ili prije 1945. ili upravo između 1950. i 1960. ⁸

Tijekom 1950-ih došlo je dakle do prave eksplozije lokalnog tiska što je službeno povezivano s »jačanjem uloge komuna u našem društveno-političkom životu«. Do 1959. u Hrvatskoj su izlazila već 24 lokalna lista, većinom pokrenuta samo nekoliko godina ranije. Pokretanje lokalnih listova nije svugdje bilo utemeljeno na racionalnoj prosudbi o dovoljnim materijalnim i kadrovskim uvjetima. ⁹ Čak i u relativno jakim sredinama, poput Koprivnice, listovi su se uređivali »na amaterskoj osnovi«, jer uredništva nisu zapošljavala niti jednog stalnog novinara. ¹⁰ U to je vrijeme pokrenut primjerice *Glas Podravine* (1950-1953., nastavak od 1955.), *Požeški list* (1953.), *Karlovački tjednik* (1953.) i neki drugi listovi. Podaci za Hrvatsku pokazuju da je od 20 lokalnih listova koja su bila obuhvaćena analizom, njih 11 pokrenuto upravo u pedesetima, tri u šezdesetima, četiri naslova nakon završetka rata a prije 1950., dok samo dva računajući i *Glas Istre* svojim počecima sežu u razdoblje rata (pored *Glasa Istre* samo *Jedinstvo* u Sisku).

LOKALNI TISAK U 1960-IMA

S razvojem radničkog/socijalističkog samoupravljanja mjesto lokalnih listova za funkcioniranje sistema postaje sve važnije. U tom sustavu lokalnom se tisku pripisuje uloga »pratioca i usmerivača društvenih procesa i tribine građana«. ¹¹

U Jugoslavenskom institutu za novinarstvo, koji je djelovao u Beogradu od 1959. godine, tijekom 1960-ih provedeno je nekoliko istraživanja stanja medija, uključujući lokalnih, koja su za cilj imala snimanje stanja na terenu. Jedno veliko istraživanje lokalnih novina provedeno je za 1964. godinu. U tom su se istraživanju postavljala brojna pitanja koja su trebala dati odgovor na pitanje »kakvi se odnosi

⁵ *Zapisnici Politbira Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952*, sv. 1, priredila Branislava Vojnović, HDA, Zagreb 2005., str. 285.

⁶ M. NAJBAR-AGIČIĆ – M. KONJEVIĆ MOŽANIĆ, *Varaždinske vijesti*, str. 174-175.

⁷ M. NAJBAR-AGIČIĆ, *Agitprop među novinarima...*, str. 196.

⁸ Srđan SOKOLOVIĆ, *Lokalna štampa u Jugoslaviji*, *Novinarstvo*, god II/1966, br. 4, str. 64.

⁹ AJ, 142, SSRNJ, k. 65, *Neki problemi štampe u Hrvatskoj*, 1959.

¹⁰ AJ, 142, SSRNJ, k. 116, *Stenografski zapisnik Konferencije Komisije za štampu SSRN Hrvatske s predstavnicima lokalne štampe i predstavnicima Komisija za štampu Kotarskih odbora SSRN*, 7. siječnja 1958.

¹¹ S. SOKOLOVIĆ, *Lokalna štampa*, str. 63.

javlja u relaciji lokalni list – komuna«. Analizirao se također »društveno-ekonomski položaj listova, distribucija i plasman, problemi raspodjele i samoupravljanja, opći uvjeti djelovanja, organizacija redakcija, problemi kadrova, izvori informacija, saradnja u listu, sadržaj listova, tehničko uređivanje itd.« Važan element istraživanja bili su statistički podaci i anketni upitnik, te direktni intervjui i razgovori u redakcijama ali i s predstavnicima općinskih skupština i odbora SSRN, kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja i analiza ranijih istraživanja. Analiza je obuhvaćala »lokalnu štampu u smislu informativno političkih listova organa SSRN s područja komune ili sreza koji izlaze redovito tjedno, dvotjedno, kao polumjesečnici ili mjesečnici i koji se tiskaju u tiskarama« (ne bilteni ili listovi narodnosti).¹² U tom je trenutku pronađeno 70 takvih listova u cijeloj Jugoslaviji, od toga 28 u Srbiji, po 3 u Makedoniji i Crnoj Gori.

Kada je u pitanju situacija u Hrvatskoj, polovicom 1960-ih u Hrvatskoj je izlazilo 20 lokalnih listova čija je naklada prelazila 500 primjeraka (dakle onih koji su uzimani kao relevantni).¹³ Ovi podaci uključuju i *Glas Istre*, koji je u to vrijeme izlazio kao tjednik. Tjednika među njima ima 14, a samo jedan list – *Varaždinske vijesti*, izlazio je češće (dva puta tjedno).

Očekivano, naklade su prvenstveno ovisile o veličini grada u kojem lokalni list izlazi. Primjerice, *Glas Podravine* imao je između 3.800 i 3.500 naklade (podaci za 1965. i 1966. godinu), *Karlovački tjednik* istovremeno 5.000 i 5.500, dok su *Varaždinske vijesti* imale 8.750 i 9.900 naklade i to dva puta tjedno. Dvadeset naslova lokalnih novina plasiralo je Hrvatsku u vrh kada je u pitanju statistika po republikama. Za usporedbu, u Crnoj Gori su izlazilo 3 naslova lokalnih novina, 9 u BiH, 2 u Makedoniji, 9 u Sloveniji, te 33 u Srbiji.

Tablica 1. Lokalni listovi u Hrvatskoj polovicom 1960-ih¹⁴

Naslov	Mjesto izlaženja	Godina početka izlaženja	Učestalost	Naklada	
				1965.	1966.
Bjelovarski list	Bjelovar	1949.	Tjednik	6.000	5.000
Brodski list	Slavonski Brod	1947.	Tjednik	6.000	6.000
Dubrovački vjesnik	Dubrovnik	1950.	Tjednik	2.800	2.500
Glas Istre	Pula	1943.	Tjednik	6.900	6.500
Glas Podravine	Koprivnica	1950.	Tjednik	3.800	3.500
Jastrebarske novine	Jastrebarsko	1964.	Mjesečnik	2.000	2.000
Jedinstvo	Sisak	1944/1945.	Tjednik	5.200	4.600
Karlovački tjednik	Karlovac	1953.	Tjednik	5.000	5.500
Ličke novine	Gospić	1953.	15-dnevno	6.500	5.500
Međimurje	Čakovec	1952.	Tjednik	8.500	8.000
(Zadarski)Narodni list	Zadar	1946 / 1953	Tjednik	6.500	6.500
Novosti	Vinkovci	1951? /1955	Tjednik	5.500	5.500
Požeški list	Slavonska Požega	1953.	Tjednik	3.000	3.500
Samoborske novine	Samobor	1950.	15-dnevno	1.650	2.000
Šibenski list	Šibenik	1952.	Tjednik	2.000	2.000
Varaždinske vijesti	Varaždin	1945.	2 X tjedno	8.750	9.900
Velikogorički list	Velika Gorica	1963.	15-dnevno	1.700	1.600
Virovitički list	Virovitica	1953.	Tjednik	3.500	3.500
Vjesnik komune	Daruvar	1964.	15-dnevno	2.000	2.000
Vukovarske novine	Vukovar	1952.	Tjednik	3.500	3.500

¹² Isto, str. 63-64.

¹³ Pregled tiraža lokalne periodike, listova narodnosti i verskih organizacija u Jugoslaviji za 1965. i 1966. godinu, *Novinarstvo*, god. III/1967, br. 2-3, str.115.

¹⁴ Pregled tiraža lokalne periodike..., str.115-116.

Tablica 2. Pregled broja listova i naklada za SFR Jugoslaviju¹⁵

Republika	1965		1966	
	Broj listova	Naklada	Broj listova	Naklada
Crna Gora	3	8.963	3	8.500
Bosna i Hercegovina	9	58.000	9	51.800
Hrvatska	20	90.800	20	89.100
Makedonija	2	7.500	2	8.000
Slovenija	9	104.000	9	99.900
Srbija	33	173.000	30	161.200
Ukupno SFRJ	76	443.613	73	418.500

Kako je utvrđeno, status novina bio je različit, ponekad se radilo o zasebnim novinskim ustanovama ili ustanovama koje djeluju unutar novinsko-izdavačkih poduzeća, manji dio su bili organi radnih kolektiva (tvornički listovi). U formalnom smislu većina lokalnih listova u tome času bili su organi jedne općine ili sreza, a samo 9 zajednički organi dvije ili više općina. Osnivač većine bio je Socijalistički savez radnog naroda (dalje SSRN) ili ranije Narodna fronta – 56 (dok su izdavači ostalih bile općinske skupštine ili poduzeća, a dva su bila organi Saveza komunista). Izdavači su novinarske ustanove ili novinsko-izdavačka poduzeća, te SSRN ili narodni univerziteti. Stanje je bilo dosta šaroliko, neusustavljeno, a organizacijska nesigurnost lokalnih listova prenosila se i na njihove financijske poteškoće. Zabilježene su tendencije integracije s lokalnim radio-stanicama (prvenstveno u Hrvatskoj) kao i pretvaranja iz financijskih razloga u organe više komuna.¹⁶

Krajem 1960-ih lokalne medije u Hrvatskoj analiziralo se i u Republičkoj konferenciji SSRNH, a svoju analizu pripremlilo je i Udruženje komunalnih listova i radio-stanica SR Hrvatske. Podaci iz tih analiza odnose se na 1969. godinu. Kao najznačajniji lokalni listovi u analizama Republičke konferencije navedeni su isti naslovi, kojim je pridodan i list češke manjine iz Daruvara *Jednota*.¹⁷ Udruženje komunalnih listova i radio-stanica spominje pak 24 lista koji »javno informiraju žitelje više komuna«. Oni su u tom času pokrivali 82 od 105 komuna u republici; njihova ukupna tjedna naklada iznosila je oko 200 tisuća primjeraka. I u tim analizama kao najveći problem istaknut je »materijalni položaj listova«. Financijske poteškoće proizlazile su prvenstveno iz velike diskrepancije između proizvodne i prodajne cijene lokalnih tiskovina: prosječna proizvodna cijena jednog primjerka iznosila je 1,7 dinara, a prodajna 0,85 dinara. To je značilo da bi se troškovi mogli pokriti od prodaje samo ako bi listovi imali nakladu veću od 20 tisuća primjeraka, a to je bilo očigledno neostvarivo.¹⁸ Deset godina kasnije taj je omjer bio još nepovoljniji. Godine 1979. prodajna cijena lokalnih listova iznosila je 2-3 dinara, a proizvodna 20.¹⁹

Naklade lokalnih listova u Jugoslaviji 1964. godine u najvećem su se broju slučajeva kretale između 2 i 5 tisuća primjeraka: 29 listova imalo je tiražu između 2 i 5 tisuća, 21 između 5 i 10 tisuća, 5 je imalo tiražu veću od 15 tisuća (najveću tiražu imali su lokalni listovi u Sloveniji); od 1962. nije zabilježen značajniji porast ili pad naklada. Naklade nisu povećane usprkos »privrednoj reformi« budući da – kako je konstatirano u istraživanju – redakcije nisu bile za to zainteresirane. Niske naklade lokalnih novina

¹⁵ Pregled tiraža lokalne periodike..., str.118.

¹⁶ S. SOKOLOVIĆ, Lokalna štampa..., str. 65.

¹⁷ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, Sredstva javnog komuniciranja u praćenju i razvijanju društveno-ekonomskih i političkih odnosa na selu, 1969.

¹⁸ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, Položaj i zadaci sredstava informiranja u komunama i radnim organizacijama u SR Hrvatskoj, 1969.

¹⁹ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, Aktualna pitanja položaja i djelovanja lokalnih sredstava informiranja, 1979.

tumačile su se poteškoćama u distribuciji zbog slabih prometnih veza, nepismenosti stanovništva i niskog kulturnog nivoa. Pretplata na lokalne listove bila je slaba svugdje osim u Sloveniji.²⁰

Položaj *Varaždinskih vijesti* nakon spajanja s lokalnom tiskarom dobro ilustrira položaj u kakvom su se našli lokalni listovi. U Varaždinu je u pokušaju da se ojača »materijalni temelj« lista došlo do njegova spajanja s lokalnom tiskarom. Ipak, vrlo brzo nakon spajanja s tiskarskim poduzećem uvidjelo se da to i nije najbolje rješenje. Novinsko-izdavačko i štamparsko poduzeće nije imalo razumijevanja za napredak *Varaždinskih vijesti*. Uprava je nastojala u svakoj prilici smanjiti troškove tiskanja, i to u toj mjeri da se predlagalo neka se list tiska na manjem broju stranica, s manje fotografija, u jednoj boji i slično. Uz promjenu tehničkih karakteristika, rukovoditelji tiskare pokušali su utjecati i na sadržaj novina.²¹

Podaci o kadrovima iz 67 listova prikupljeni u istraživanju Jugoslovenskog instituta za novinarstvo govore o tome da je u njima radilo 365 stalno zaposlenih novinara (od toga 120 urednika), od toga je 56% imalo srednju stručnu spremu, 17% višu ili visoku, 10% nepunu srednju (nije jasno što je bilo s preostalih 17%; moguće da su imali samo osnovnu školu). U usporedbi s pokazateljima za ostale listove, odnos u lokalnom tisku bio je nepovoljan. Od 67 glavnih urednika 21 je imao visoku, 20 višu, 23 srednju, a 3 nepotpunu srednju školu. Polovica novinara imala je staž ispod 5 godina (u svim listovima u Jugoslaviji takvih je novinara ispod 35%). Dakle, kad je pitanju razina obrazovanja novinara, ona je očekivano u lokalnim listovima izgledala gore nego u onima na višoj razini.²²

Bez obzira na ove pokazatelje, koji zasigurno nisu zadovoljavali ni očekivanja vlasti ni realne potrebe, može se konstatirati da se do polovice 1960-ih kadrovska situacija u lokalnom tisku ipak donekle stabilizirala (također i zbog porasta prosječne razine naobrazbe uopće). Do polovice 1960-ih visoki postotak novinara bili su članovi Partije i to najčešće oni koji su bili aktivni (pa i profesionalno) u lokalnim političkim strukturama: 70% novinara su članovi SK, a veliki dio aktivan je u politici na općinskoj razini (skupštine općina ili SSRN). Lokalni novinari često su istovremeno dopisnici većih republičkih listova, a ponekad rade i u tvorničkim listovima ili surađuju na radio-stanicama.²³ Zanimljivo je primijetiti da su primanja novinara bila uglavnom na relativno niskoj razini, s obzirom na vrstu posla koji su obavljali i njihovo radno vrijeme koje uglavnom nije bilo kraće od deset sati dnevno i to bez slobodnih dana.²⁴

Lokalni listovi imali su i značajan broj vanjskih suradnika. U anketi na kojoj se temelji istraživanje Jugoslovenskog instituta za novinarstvo prijavljeno ih je 580 (uz ograde da su u upitniku različito navodili). Tko surađuje u lokalnim listovima? Kako se to opisuje: »građani koji su se afirmisali kao društveni i javni radnici, zatim kvalificirana lica iz pojedinih oblasti, a i ostali građani«. Naravno, znatno je veći bio problem s pronalaženjem suradnika iz redova radnika, a najveći je problem suradnja sa sela. U manjim listovima surađuju prosvjetni radnici, najmanje je pak suradnika »iz radnih organizacija«. Aktivnost građana koja je predstavljala u to vrijeme važan postulat primijećena je uglavnom »kroz reakcije na natpise u listu«.²⁵

Po pitanju položaja novinara u lokalnoj sredini i u listu konstatirano je da su »novinari uglavnom samostalni u svom delovanju i društveno-politički su angažovani kroz razne forme rada u komuni, čime su, pored rada u svom listu, stekli i ugled«. Ipak, moralo se priznati da je ponegdje bilo i »nerazumevanja rada novinara« i to »po pravilu kod rukovodećih organa radnih organizacija«. Primijećene su i pojave »zatvaranja prema novinarima« i to kod općinskih vlasti. Nerado se obavještavalo novinare o negativnim pojavama, a posebno nije zadovoljavao njihov »direktan kontakt s proizvođačima«. Ovisnost o oglasima dovodila je i tada do gubitka samostalnosti: novinari nisu smjeli kritizirati rad ni

²⁰ S. SOKOLOVIĆ, *Lokalna štampa...*, str. 66.

²¹ M. NAJBAR-AGIČIĆ – M. KONJEVIĆ MOŽNIĆ, *Varaždinske vijesti...*, str. 180.

²² S. SOKOLOVIĆ, *Lokalna štampa...*, str. 66.

²³ Isto, str. 70.

²⁴ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, Položaj i zadaci sredstava informiranja u komunama i radnim organizacijama u SR Hrvatskoj, 1969.

²⁵ S. SOKOLOVIĆ, *Lokalna štampa...*, str. 73.

poslovnih subjekata, ni općinskih skupština, a skupštine koje su financirale novine pokušavale su »usmeravati pisanje lista«. ²⁶

Tehnička baza lokalnih listova bila je vrlo različita. Većina listova nije imala vlastite tiskare ili je raspolagala starim tiskarskim strojevima. ²⁷ Prostorni uvjeti redakcija bili su »uglavnom zadovoljavajući«, ali njihova opremljenost slaba. ²⁸ Razlozi problema s kojima su se suočavali lokalni mediji bili su – pored nepotpuno definiranog pravnog okvira djelovanja, kadrovskih problema i odnosa lokalnih institucija – i »nedovoljna materijalna baza«, odnosno njihova financijska situacija. Situacija postaje jasnija kada promotrimo njihov položaj upravo s tog gledišta. Kod usporedbe financijske situacije analiza provedena u Jugoslovenskom institutu za novinarstvo donosi konkretne brojke, koje ovdje zanemarujem, ali i izračun u postocima. U postocima situacija je izgledala kao što slijedi: 36% prihoda ostvarivalo se iz dotacija, 27% iz oglasa i reklama, 19% iz dopunske djelatnosti, a samo 18% od prodaje. Tih 64% vlastitih prihoda i u ovoj analizi se stavlja pod upitnik priznanjem da su oglasi i reklame često isto vid sponzoriranja. Dakle, vlastiti prihodi pokrivali su samo 40% troškova. Kao i kod mnogih drugih pokazatelja, situacija je najbolje izgledala u Sloveniji, gdje je ostvarivan najveći postotak prihoda od prodaje samih listova (35%). Sve to pokazuje da su za listove, odnosno poduzeća koja su ih izdavala, izuzetno važni bili prihodi od »dopunskih djelatnosti«, odnosno u slučaju poduzeća-tiskara prihodi od tiskarskih usluga. No, kao što je već ranije spomenuto za slučaj *Varaždinskih vijesti*, događalo se da su se tiskare željele odvojiti od samih novina i zadržati te prihode za sebe. ²⁹

LOKALNI TISAK U SUSTAVU SAMOUPRAVLJANJA

Lokalni tisak tijekom 1960-ih dobiva iznimno važnu ulogu u zamišljenom sustavu socijalističke samoupravne demokracije u SFRJ. Ističe se da je »masovno komuniciranje jedan od suštinskih elemenata demokratičnosti«, da je to »integralni dio općeg društvenog komuniciranja« te da su »medijumi javne tribine«. ³⁰

Unutar samih redakcija samoupravljanje se trebalo ostvarivati preko savjeta, ali – kako se upozorava i u citiranom istraživanju iz polovice 1960-ih – kod mnogih to nije dovoljno definirano. Primijećene su pritužbe na rad nekih članova savjeta. Očito nisu svi članovi savjeta bili zainteresirani za taj posao, pa se iznosi prijedlog da bi te članove trebalo birati više »po afinitetu«, a »manje po određenom predstavničkom ključu«. Također, očito su procesi restrukturiranja u lokalnim medijima tekli sporije od očekivanog. Proces samoupravljanja u lokalnim listovima zaostajao je za onim u dnevnim listovima republičkog i regionalnog karaktera i većim novinskim poduzećima, a problem je – smatralo se – bio u materijalnoj bazi, te je nedostajalo inicijative za njegovo rješavanje.

U spomenutom istraživanju iznosi se tvrdnja da lokalni listovi uživaju »društveni ugled«. Na deklarativnoj razini postojala je »potpuna otvorenost izvora informacija«. SSRN se – kako se tvrdilo – zalaže za »klimu potpune samostalnosti lista i javnosti rada u komuni« i »pomaže redakcijama da se orijentišu na probleme koji su u datom trenutku najaktuelniji«, pomaže redakcijama kod ugovaranja sa skupštinama, »interveniše u slučaju negativnog odnosa i zatvaranja pred novinarima«, »daje inicijative za poboljšanje sadržaja i veću društvenu angažiranost listova« itd. U uglavnom pozitivnoj naraciji ovog istraživanja našle su se ipak kritičke opaske. U smislu sadržaja manjkavosti se opisuju kao što slijedi: da je dio listova »forumski orijentisan«, opterećen »referatskim načinom izlaganja«, nedovoljno se široko »posmatraju i interpretiraju procesi«, ima »tendencija kopiranja dnevnih listova«, te da lokalni listovi nemaju razrađenu »dugoročnu koncepciju« svoga razvoja, dok su stavovi novinara često u stvari »tran-

²⁶ Isto, str. 70.

²⁷ Isto, str. 68.

²⁸ Isto, str. 70.

²⁹ Isto, str. 66.

³⁰ Ana STUPAN – Boštjan PIRC, Proučavanje sredstava masovnog komuniciranja u sistemu društvenog samoupravljanja, *Novinarstvo*, god. III/1967, br. 1, str. 21-30.

smisija stavova organa komune«. Priznaje se da su lokalni listovi ponekad pod »preteranim uticajem lokalnih rukovodilaca, uključujući tu i Socijalistički savez«.³¹

Javnost rada lokalnih organa vlasti i njihovi odnosi s listovima bili su – kako se tvrdilo – u pravilu dobri, no ta tvrdnja djeluje deklarativno. Priznaje se da se ponekad »oseća nedovoljna izgrađenost ovih odnosa i birokratizam«: lokalne vlasti nedovoljno redovito obavještavaju o svome radu, osjeća se »spuštavanje« u pristupu informacijama, posebno o negativnim pojavama, te da postoje »slučajevi pritiska«. Istraživači JIN-a primijetili su također da općenito izneseni stavovi općinskih skupština ispadaju kritičnije prema listovima nego stavovi SSRN-a. Listovima se prigovaralo nedovoljno praćenje rada lokalnih organa vlasti. S druge strane, lokalne su vlasti u više slučajeva nastojale smanjiti svoje financijsko opterećenje udruživanjem s drugim općinama oko zajedničkog lista. Ni suradnja listova s masovnim organizacijama, primjerice s omladinskom organizacijom, nije bila na zadovoljavajućem nivou, no isticalo se da je odgovornost za to na objema stranama.³²

Najveća »zatvorenost prema lokalnom listu« primijećena je kod radnih organizacija. Odnos »rukovodećih organa« poduzeća prema novinarima opisan je kao negativan. Do informacija su novinari dolazili zahvaljujući vlastitoj upornosti, a ponekad i »intervenciji društveno-političkih faktora«. Posebno zabrinjavajuće bilo je to da je posljedica kritičkog izvještavanja bilo odbijanje davanja oglasa.³³ Pritom, nije se radilo samo o proizvodnim poduzećima, već i o javnim institucijama. U arhivskoj građi zabilježen je primjer velikih problema na kakve su u to doba naišli novinari lokalnih medija: *Požeškog lista* ili *Glasa Podravine* vezano uz izvještavanje iz lokalne bolnice, odnosno o radu škole u gradu.³⁴

Općeniti zaključci istraživanja bili su stoga umjereno optimistični: »Lokalna štampa se sve više uključuje u praćenje razvitka demokratskog procesa i samoupravnih odnosa, ali i dalje nedovoljno i neadekvatno odražava sve složenosti i širinu tih procesa u užoj društvenoj zajednici čiji je ona predstavnik i tribina i nedovoljno se koristi kao sredstvo mobilizacije i aktiviranja građana da se direktno uključe u ove procese.« Kao problemi istaknut je: »nedovoljno angažovan rad širih i užih saveta« i zaključno su ponovljeni problemi oko javnosti rada institucija i otvorenosti informacija, posebno kod radnih organizacija. »Dostupnost izvorima informacija nije dovoljno razvijena naročito u radnim organizacijama u komuni, a ponegde i u opštinskim skupštinama, zbog nepoverenja, a ponekad i potcenjivanja uloge i značaja lokalnog lista ili nemarnosti pojedinih rukovodećih organa« – zaključuje se u opisu istraživanja.

U POTRAZI ZA RJEŠENJEM

Preporuke za budući razvoj bile su naravno vezane uz daljnji razvoj »samoupravnih odnosa«: »U cilju daljnjeg razvoja lokalne štampe, čiji je napredak imperativan s obzirom na proces proširenja samoupravnih prava i obveza građana u okvirima užih društvenih zajednica, neizbežna je orijentacija na rešavanje osnovnih problema štampe, kroz sagledavanje perspektiva i koordinisano usmeravanje razvoja lokalne štampe preko društvenog i normativnog regulisanja njenog položaja, ne vezujući uslove njenog delovanja za administrativno-teritorialne promene, kao i kroz obezbeđenje stabilnije materijalno-financijske, tehničke i kadrovske baze.«³⁵

Budući da je u istraživanjima Jugoslovenskog instituta za novinarstvo utvrđeno kako su materijalne poteškoće, a najčešće naprosto materijalna ovisnost o lokalnim vlastima i lokalnim poduzećima predstavljala najveću zapreku za učinkovit rad lokalnih medija zaključak je bio prijedlog stvaranja »fondova za informisanje« te uvođenja obveze lokalne zajednice financiranja informiranja. Istaknuto je »da je

³¹ S. SOKOLOVIĆ, *Lokalna štampa...*, str. 71.

³² Isto, str. 72.

³³ Isto.

³⁴ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, O nekim aktuelnim profesionalnim pitanjima novinara listova komuna, lokalnih radiostanica i listova radnih organizacija, 1967.

³⁵ S. SOKOLOVIĆ, *Lokalna štampa...*, str. 73.

sustav dotacije prevaziđen« te da trebaju postojati redovita sredstva za informiranje i to dovoljna, a ne samo »za životarenje«. ³⁶

Samoupravni socijalizam postaje jedan od stupova ideologije jugoslavenskih komunista, te tijekom 1960-ih i 1970-ih dobiva dodatnu teorijsku razradu. Unutar njega uloga medija i informiranja postaje sve značajnija. Tvrdi se da je prednost samoupravnog socijalizma da komuniciranje nije jednosmjerno kao u kapitalizmu, već da političko komuniciranje prerasta u »društveno samoupravno komuniciranje«, oblik »razmene mišljenja«. ³⁷ U tom sustavu »samoupravne jedinice« praktično i ne mogu »funkcionirati bez dobrog sistema obavještanja« što je upravo »područje rada komunalnih i fabričkih listova«. ³⁸ Budući da su istraživanja provedena u Jugoslovenskom institutu za novinarstvo pokazala brojne slabosti u radu lokalnih listova, pa se moralo priznati da postulat kako mediji trebaju postati javna tribina nije ostvaren, ³⁹ pokušavalo se pronaći odgovarajuća rješenja.

O tome se raspravljalo i na kongresu Saveza novinara Jugoslavije 1965. godine. Istaknuto je da: »Društvena uloga novinara određena je daljim razvitkom neposredne socijalističke demokracije. Produbljivanjem samoupravljanja i jačanjem materijalne osnove radnih organizacija u privredi i društvenim delatnostima, kao i komuna, postaje još važnije svestrano i objektivno informiranje proizvođača i građana.« Štampa, radio i televizija trebala su biti »javna tribina« u čemu »poseban značaj ima društvena kritika zasnovana na proverenim činjenicama, koja mora polaziti sa socijalističkih pozicija, sa ciljem da doprinese rešavanju problema«. ⁴⁰

U formalnom smislu dobra obaviještenost građana/samoupravljača predstavljala je temelj cijelog sustava, a trebala se temeljiti na načelu javnosti zajamčenim ustavom. ⁴¹ Stavak 5 čl. 34 Saveznog ustava glasio je: »Pravo da bude obavješten o radu predstavničkih tela i njihovih organa, organa društvenog samoupravljanja i organizacija koje vrše poslove od javnog interesa, a posebno – pravo da u radnoj organizaciji u kojoj radi i drugoj organizaciji u kojoj ostvaruje svoje interese bude upoznat s materijalnim i financijskim stanjem, sa izvršavanjem planova i poslovanjem uz obvezu čuvanja poslovne i druge tajne.« ⁴²

Ipak, sama zakonska regulativa nije značila rješavanje problema. Kako se priznavalo u jednom članku koji tematizira načelo javnosti u općinskim skupštinama: »Za sprovođenje načela javnosti u komunama jasno je da nisu odlučujući samo opštinski statuti i njihove odredbe. Na to utiču mnogobrojni drugi faktori. Ipak je od naročite važnosti da li opštinski statuti obuhvataju takve odredbe na osnovu kojih građani imaju prava da se upoznaju s radom nosilaca javnih ovlaštenja i faktičku mogućnost da se upoznaju sa celokupnim upravljanjem poslovima od javnog interesa i da tako, svestrano obavješteni, ispolje svoje samoupravljačko mnjenje i aktivno utiču na formiranje i sprovođenje opštinske politike.« ⁴³ Načelo javnosti trebalo se ostvarivati na tri načina: 1) obavještanje o radu tijela; 2) nosioci vlasti izvještavaju o svome radu, i 3) raščlanjeno javno razmatranje poslova od društvenog interesa (što građanima omogućuje uključivanje u proces odlučivanja). ⁴⁴

Daljnje promjene sustava socijalističkog samoupravljanja donose i pokušaj da se na sustavan i jedinstven način uredi položaj lokalnih medija. U drugoj polovici 1970-ih provedena je akcija sklapanja »društvenih ugovora« između lokalnih (općinskih) organizacija SSRN-a i lokalnih listova. Tim ugovorima listovi su preuzimali obvezu javnog informiranja, a lokalna zajednica (uključujući i privredne subjekte koji su na konkretnom području djelovali) određene financijske obveze. »Čarobna riječ« je

³⁶ Isto, str. 66.

³⁷ France VREG, Društveno komuniciranje u sistemu samoupravljanja, *Novinarstvo*, god. II/1966, br. 2-3, str. 39.

³⁸ Milan BAJEC, Samoupravljanje, raspodela i integracija u našoj štampi, *Novinarstvo*, god. I/1965, br.1., str. 23.

³⁹ S. SOKOLOVIĆ, str. 69.

⁴⁰ Zaključci Šestog kongresa Saveza novinara Jugoslavije, *Novinarstvo*, god. I/1965, br. 2, str. 197-199.

⁴¹ Gustav GUZEJ, Načelo javnosti u opštinskim skupštinama, *Novinarstvo*, god. I/1965, br.3, str. 108

⁴² Ustav SFRJ, izdanje Novinske ustanove »Službeni list SFRJ«, 1963.

⁴³ G. GUZEJ, Načelo javnosti..., str. 108

⁴⁴ Isto, str. 107.

»podruštvljavanje« informativne djelatnosti, odnosno medija.⁴⁵ Rješenja na tom tragu predlagana su već godinama ranije, primjerice iz Udruženje komunalnih listova i radio-stanica SR Hrvatske. »Rješenje financiranja lokalnih listova vidimo u društvenom ugovoru svih zainteresiranih u komuni« – predloženo još u analizi iz 1969. godine, te se smatralo da bi sredstva za lokalne medije trebala dolaziti »automatizmom«.⁴⁶ Očekivalo se da uvođenje tog novog sustava može riješiti probleme: »Taj samoupravni oblik društvenog utjecaja na sredstva informiranja istovremeno je i oblik kreiranja politike informativne djelatnosti, što podrazumijeva organizaciju, međusobnu povezanost, racionalno iskorištavanje kadrovske, tehničke i drugih mogućnosti te planiranje razvoja i što je najvažnije, utvrđivanje zadataka sredstava informiranja na pojedinim razinama (općina, regija, republika, federacija) čime se pridonosi njihovoj komplementarnosti, u funkciji samoupravnog odlučivanja.«⁴⁷ U tom trenutku u Hrvatskoj je djelovalo 35 listova općina i zajednica općina te oko 45 lokalnih radio-stanica za jednu ili više općina, čemu su se pribrajala i tzv. »delegatska glasila« s karakteristikama lokalnih listova (informativni bilteni za članove skupština) koja su se u to vrijeme počela dodatno pojavljivati. Usprkos povećanju navedenog broja lokalnih listova, njihova ukupna naklada i dalje je iznosila oko 200 tisuća primjeraka.⁴⁸

Godine 1980-e donijele su ipak postupni rasap sustava. Donekle paradoksalno to se – s obzirom na labavljenje stega i političku krizu u društvu – događalo uz istovremenu bujnu medijsku aktivnost na lokalnoj razini, uključujući pojavu omladinskih izdanja i tome slično. U prvoj polovici 1980-ih i za lokalne omladinske medije pokrenut je proces njihova uklapanja u sustav i pronalaženja načina njihova financiranja.⁴⁹

Ipak, sve do kraja socijalističkog razdoblja problemi s kojima su se nosili lokalni mediji, prvenstveno oni vezani uz financijsku situaciju listova nisu riješeni, a njihova zamišljena društvena uloga nije postignuta. I 1988. moralo se konstatirati da »lokalna javna glasila ostvaruju svoje odgovorne zadatke u vrlo nepovoljnim materijalnim uvjetima«. I dalje je postuliran dodatni napor, odnosno »nužna kontinuirana javna briga svih informativnih činilaca na osiguranju povoljnijih uvjeta rada lokalnih javnih glasila«, posebno veća briga osnivača, tj. općinskih konferencija SSRNH, društveno-političkih zajednica, te sindikalnih organizacija oko javnih glasilima u udruženom radu, kako bi se unaprijedila djelatnost lokalnih medija.⁵⁰

RADIO

Druga vrsta javnog medija prisutna u lokalnim zajednicama bio je radio, koji je imao po mnogo čemu isti status i obilježja kao i tiskani mediji. Lokalne radijske postaje u Hrvatskoj počele su emitirati za vrijeme Drugoga svjetskog rata u sastavu Državnoga zavoda za krugovalnu službu, u Dubrovniku 1942. te u Osijeku 1943. Njihovoj pojavi doprinijelo je nastojanje ustaških vlasti da intenziviraju propagandu putem tog za vrijeme rata posebno važnog medija. Za vrijeme rata počele su emitirati i prve lokalne radio-postaje antifašističkoga pokreta: u Osijeku (travanj 1945.), Dubrovniku (listopad 1944.)

⁴⁵ *Samoupravljanje i informisanje. Podruštvljavanje informativne djelatnosti*, Ljubljana, Jugoslavenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«, 1986. Vojislav MIČOVIĆ, Suština i faktori podruštvljavanja sredstava informisanja u sistemu socijalističkog samoupravljanja, *Novinarstvo*, god. XI/1975, br. 3-4, str. 3-23.

⁴⁶ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, Položaj i zadaci sredstava informiranja u komunama i radnim organizacijama u SR Hrvatskoj, 1969.

⁴⁷ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, Aktualna pitanja položaja i djelovanja lokalnih sredstava informiranja, 1979.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, Prijedlog za zaključivanje društvenog ugovora o zajedničkoj politici rješavanja materijalnog položaja i razvoja omladinske štampe u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, srpanj 1983.

⁵⁰ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, Republičkoj konferenciji Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske, 28.3.1988. (Zaključci sjednice Sekcije RK SSRNH za informiranje i javno mnijenje održane 10.3.1988.)

te Splitu (travanj 1945.). Nakon završetka rata osnovani su Radio Varaždin (srpanj 1945.) i Radio Rijeka (rujan 1945.).⁵¹ Radilo se ipak o izuzecima: u većini lokalnih sredina lokalni se radio pojavljuje tek desetak ili više godina kasnije.

I lokalne radio-stanice postale su u 1960-ima predmet istraživanja Jugoslovenskog instituta za novinarstvo. U istraživanju provedenom 1966. godine obuhvaćena je problematika »korišćenja mogućnosti koje pružaju lokalne radio-stanice kao tribine u osnovnim društveno-političkim zajednicama, komuna, kao i probleme vezane uz ostvarivanje potpunijeg i efikasnijeg dejstva lokalnog radija u životu komune«. U okviru ovog istraživanja bila je predviđena analiza »stanja opremljenosti, nivoa tehnike i tehnologije za stvaranje programa lokalnog radija, kao i proučavanje metoda kojima se lokalne stanice služe u obaveštavanju svojih slušalaca, s obzirom na potencijalnu ulogu ovih stanica u sistemu informisanja u Jugoslaviji«. I ovo je istraživanje temeljeno na anketi te obilasku terena i neposrednim intervjuima. Zaključeno je kako je analiza donijela uspješan uvid na temelju kojeg je formuliran »globalan pregled celokupne problematike lokalnog radija u Jugoslaviji«.

U istraživanom razdoblju na području Jugoslavije radilo je 49 lokalnih radio-stanica, a tijekom istraživanja taj je broj povećan za još deset. Sukladno tome utvrđena je snažna dinamika povećanja njihova broja upravo u tom razdoblju. Broj radio-stanica gotovo je izjednačen s brojem listova a tendencija je pokazivala da će ga premašiti. Tvrdilo se da je to rezultat potreba samih komuna, a ne poticaja izvana. Utvrđeno je postojanje vrlo različitih stanica te su one kategorizirane u tri skupine: 1) regionalne, 2) lokalne, te 3) »mesne«. Regionalnih stanica, to jest onih čiji je broj potencijalnih slušača iznosio tristo tisuća djelovalo je u onodobnoj Jugoslaviji 8, dvadeset je bilo lokalnih stanica sa potencijalno 150 tisuća slušatelja, te 21 mjesna radio-stanica, sa brojem potencijalnih slušatelja između 20 i 50 tisuća. Za potonje se tvrdilo da su to stanice slabe jačine, obično bez odgovarajuće organizacije, s amaterskim rukovodstvom, koje djeluju na području jedne komune bez odgovarajućih materijalnih i drugih uvjeta. Ukupna snaga lokalnih stanica bila je oko 70 KW, srednje stanice imaju snagu oko 14 KW, a ukupna snaga malih – 2 KW.

Provedeno istraživanje pokazalo je da se lokalne radio-stanice nose s nizom problema koji su bili vezani uz nedovoljno definirano mjesto koje bi lokalne radio-stanice trebale igrati u sustavu informiranja, odnosno »nedovoljno sagledavanje specifičnosti« lokalnog radija; tendencije da budu konkurencija lokalnom tisku i središnjim radio-stanicama (matičnom radiju), te problem s kadrovima. Uočeno je, da ukoliko je lokalna stanica povezana s matičnom, onda djeluje na višoj razini i osigurava kvalitetniju razinu. Probleme je izazivala također slaba tehnička baza, a kao primjer dobre opremljenosti ističe se Radio Koper, dok većina ostalih nije imala »osnovnih tehničkih preduvjeta«, te nema mogućnosti prijenosa uživo. Ipak, u analizi se naglašavalo da su još bitniji kadrovski problem, tim više što se oni »rjeđe ozbiljno shvaćaju«. Dakako, veliki dio tih problema proizlazio je iz nedostatka financijskih sredstava, iako – kao što je primijećeno – »radio zahtjeva bitno manja sredstva od tiska«. Sedamdeset lokalnih listova koji su izlazili u isto vrijeme koštalo je 28 milijuna dinara, dok su sve lokalne radio-stanice koštale samo 8 milijuna dinara. Lokalne radio-stanice većinom su se financirale od strane »matične« (republičke) radio-stanice, ili od dotacija lokanih zajednica, te ponešto iz oglašavanja, što je bilo nedovoljno, pa se tražilo uključivanje lokalnog radija u financiranje iz pretplate.

Na temelju istraživanja zaključeno je da je pravni okvir djelovanja lokanih radija bio nedovoljno razrađen te da nigdje nije osigurano društveno samoupravljanje, dakle »potrebni društveni uticaj na program«. Dodatni problem za lokalne radio-stanice bili su ponekad vezani uz neshvaćanje »društveno-političkih organa« kako bi ga trebalo koristiti. »U suštini, lokalni radio je još suviše instucionaliziran, vezan sa određenim faktorima koji presudno utječu na njegov način rada i formiranje informativnih i drugih programa«, ali javne stanice nisu »uspele da se formiraju u efikasne javne tribine koje bi predstavljale značajnog činioca u našem društveno-političkom životu« – istaknuto je.

Kada je u pitanju analiza sadržaja radijskih programa, zaključak je bio da su programi »uglavnom, vrlo razrađeni i kvalitetni« u slučaju regionalnih stanica su, ali lokalne radio-stanice »pokazuju oscila-

⁵¹ Lokalni radio / lokalna televizija, Leksikon radija i televizije, <https://obljetnica.hrt.hr/leksikon//lokalni-radiolo-kalna-televizija/> (3.1.2020.)

ciju u kvaliteti« od »neophodne, efikasne i savremene institucije za informisanje područja na kome deluje, do nivoa razglasne stanice za tehničku informaciju i emitiranje muzike s ploča«. Slično kao i u slučaju lokalnih listova, radio-stance su bile znatno efikasnije u informiranju o lokalnim pitanjima, ali ne kada je u pitanju informiranje o problemima »radnih kolektiva«, jer su potencijalne kritike rada lokalnih poduzeća donosile sa sobom opasnost da ona otkažu oglašavanje.⁵²

Početkom 1970-ih u Hrvatskoj je djelovalo više od 60 lokalnih radio-postaja, od kojih su mnoge nakon gušenja Hrvatskoga proljeća bile na udaru represije. U izvještaju CK SKH *O prodoru nacionalizma* objavljeno je da je »osvajanje lokalnih listova i radiostanica bio jedan od važnih zadataka nacionalističkih snaga u ostvarivanju njihova globalnog strategijskog plana razbijanja socijalističke Jugoslavije i izdvajanja Hrvatske«. Podaci za 1979. godinu govore o 45 radio-stanica lokalnog karaktera, iako se samo za dio njih tada smatralo da kvalitetno ostvaruju svoje zadatke informiranja. Veliki dio programa lokalnih radio-postaja bio je glazbeni program, čijom kvalitetom nadležni u Republičkoj konferenciji SSRNH nisu bili zadovoljni. Smatralo se da radijska uredništva podilaze ukusu »najčešće neobrazovanih slušalaca« i to »emitiranjem nekih novokomponiranih narodnih pjesama, i sumnjivih šlagera, odnosno djela uvozne glazbe«. Međutim, moralo se priznati i činjenicu je da su emisije »Po željama slušalaca« u većini lokalnih radio-stanica činile značajan izvor prihoda, a u nekim čak osnovni.⁵³ Za raspada Jugoslavije početkom 1990-ih u Hrvatskoj je djelovalo 57 lokalnih (općinskih) radio-postaja, a 27 ih je prestalo emitirati.⁵⁴

ZAKLJUČAK

Uvid u povijest nastanka i djelovanja lokalnih medija u socijalističkoj Hrvatskoj generalno potvrđuje vezanost njihova razvoja uz opće političke i društvene tokove, te promjene uvjetovane razdobljima liberalizacije i ponovnog stezanja političkih pritisaka unutar sustava. Jednim dijelom te su promjene očekivane te se kreću u predvidljivim pravcima, dok s druge strane, lokalni mediji imaju svoje specifičnosti. Nakon prvog razdoblja neposredno nakon rata, kada su se – što zbog slabih komunikacija, što zbog slabosti partijskih struktura na terenu – lokalni mediji razvijali usporeno, tijekom 1950-ih došlo je do ubrzanog razvoja s pojavom cijelog niza novih naslova lokalnih listova. Taj se razvoj nastavio u 1960-ima, ali je to desetljeće, a posebno njegov kraj, obilježeno prvenstveno pojavom lokalnih radio-stanica i pokušajem da se i u ideološkom i u teorijskom smislu lokalni mediji uklupe u sustav samoupravnog socijalizma. U njemu mediji dobivaju iznimno važnu funkciju, a na deklarativnoj razini, odnosno u teoriji, ta je funkcija u narednom razdoblju dobila dodatnu razradu. Ipak, analiza položaja lokalnih medija u »zreloj fazi« samoupravnog socijalizma pokazuje da je stvarnost bila vrlo daleka od teorije, a lokalni mediji suočavali su se permanentno s velikim problemima, prvenstveno zbog svoje financijske neisplativosti, odnosno nereguliranog sustava financiranja.

Činjenica da su se lokalni mediji razvijali dobrim dijelom stihijski, na ne do kraja konzistentan način i u ne do kraja ujednačenim uvjetima pokazuje da su na razvoj medija u lokalnim zajednicama značajan utjecaj imale konkretne prilike na terenu, odnos snaga, često vjerojatno konkretni međuljudski odnosi u općinama i gradovima. U tome smislu za bolje poznavanje tog razvoja nužne su detaljnije analize pojedinih slučajeva koje tek predstoje. Čini se već sada da slučaj koprivničkog *Glasa Podravine* jedan je od tipičnih i održava sve glavne pravce kretanja razvoja lokalnog tiska u socijalističkoj Hrvatskoj.

Ono što donekle iznenađuje jest činjenica da u mnogočemu prilike u kojima su u socijalističkom razdoblju funkcionirali lokalni mediji frapantno podsjećaju na položaj mnogih lokalnih medija danas. Prvenstveno se to odnosi na loš materijalni položaj i financijsku, pa posljedično i političku ovisnost o lokalnim vlastima. Također, kao i danas, i u socijalističkom razdoblju lokalni mediji ovisni su bili o

⁵² Lokalni radio u Jugoslaviji, *Novinarstvo*, god. II/1967, br. 1, str. 38-44.

⁵³ HR-HDA 1228 RK SSRNH, Sekcija za informiranje i javno mnijenje, sekretarijat sekcije 1967-1989, Aktualna pitanja položaja i djelovanja lokalnih sredstava informiranja, 1979.

⁵⁴ Lokalni radio / lokalna televizija, Leksikon radija i televizije, <https://obljetnica.hrt.hr/leksikon//lokalni-radiolo-kalna-televizija/> (3.1.2020.)

lokalnim većim poslovnim subjektima zbog potrebe prodaje oglasnog prostora. I tada su uočavane negativne posljedice ovisnosti o reklamama, odnosno činjenica da »novinari prilagođavaju svoj način pisanja potrebi da dobiju oglase«. ⁵⁵ Politička pluralnost današnjeg društva očito nije dovoljni temelj slobode medija na lokalnoj razini, pa neki zaključci, primjerice onaj o potrebi preuređenja načina financiranja novina na lokalnoj razini, i dalje stoje.

IZVORI I LITERATURA

1. AJ, 142, Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ)
2. HR-HDA 1228 Republička konferencija Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (RK SSRNH)
3. Guzej, Gustav, Načelo javnosti u opštinskim skupštinama, *Novinarstvo*, god. I/1965, br.3, 106-120.
4. Leksikon radija i televizije, <https://obljetnica.hrt.hr/leksikon/lokalni-radiolokalna-televizija/> (3.1.2020.)
5. Lokalni radio u Jugoslaviji, *Novinarstvo*, god. II/1967, br. 1, str. 38-44.
6. Mićović, Vojislav, Suština i faktori podružljavanja sredstava informisanja u sistemu socijalističkog samoupravljanja, *Novinarstvo*, god. XI/1975, br. 3-4, str. 3-23.
7. Milan Bajec, Samoupravljanje, raspodela i integracija u našoj štampi, *Novinarstvo*, god. I/1965, br.1., str. 23.
8. Najbar-Agičić, Magdalena – Konjević Možanić, Martina, *Varaždinske vijesti* od 1945. do 1990. godine, *Podravina*, vol. XVII, br. 34 (2018), str. 171-186.
9. Najbar-Agičić, Magdalena, »Agitprop među novinarima. Uspostava komunističke vlasti i nadzor nad medijima«, u: *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskog socijalizma*, ur. Igor Duda, Srednja Europa – Sveučilište J. Dobrile, Zagreb-Pula, 2017, str. 177-200.
10. Pregled tiraža lokalne periodike, listova narodnosti i verskih organizacija u Jugoslaviji za 1965. i 1966. godinu, *Novinarstvo*, god. III/1967, br. 2-3, str.115-123.
11. *Samoupravljanje i informisanje. Podružljavanje informativne djelatnosti*, Ljubljana, Jugoslavenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja »Edvard Kardelj«, 1986.
12. Sokolović, Srđan, Lokalna štampa u Jugoslaviji, *Novinarstvo*, god II/1966, br. 4, str. 63-75.
13. Stupan, Ana – Pirc, Boštjan, Proučavanje sredstava masovnog komuniciranja u sistemu društvenog samoupravljanja, *Novinarstvo*, god. III/1967, br. 1, str. 21-30.
14. Ustav SFRJ, izdanje Novinske ustanove »Službeni list SFRJ«, 1963.
15. Vreg, France, Društveno komuniciranje u sistemu samoupravljanja, *Novinarstvo*, god. II/1966, br. 2-3, str. 20-40.
16. Zaključci Šestog kongresa Saveza novinara Jugoslavije, *Novinarstvo*, god. I/1965, br. 2, str. 197-199.
17. *Zapisnici Politbira Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske 1945-1952*, sv. 1, priredila Branislava Vojnović, HDA, Zagreb 2005.

⁵⁵ S. SOKOLOVIĆ, Lokalna štampa..., str. 67.

SUMMARY

The text presents the development of local media in socialist Croatia from the Second World War to the 1980s, with special emphasis on the position of local media in the mature phase of self-governing socialism. The changes in the conditions of local media in certain stages of their development are introduced in the form of an overview, and their position is presented based on the published research results conducted at that time at the Yugoslav Institute of Journalism and analyses found in the archives of the Socialist Alliance of Working People of Croatia and Yugoslavia in 1960s and 1970s. Some examples related to specific local newspapers in Croatia were highlighted, especially Glas Podravine from Koprivnica, which provides a comprehensive context for the development of this newspaper as one of the examples of local media.

After the first period immediately after the war, when local media developed slowly, during the 1950s there was an accelerated development with the appearance of a whole series of new titles of local newspapers. This development continued in the 1960s, accompanied by an attempt to fit the local media, both ideologically and theoretically, into a system of self-governing socialism, in which the media were given an extremely important function. The analysis of the position of the local media shows that the reality was very far from the theory, and local media were permanently faced with big problems, primarily due to their financial unprofitability, ie unregulated system of financing.